

BUZÁS GERGELY

A VISEGRÁDI KIRÁLYI PALOTA FÜRDŐJE

Az antik kultúra pusztulása Európában a fürdő-kultúra elenyészésével járt együtt. Az ókori fürdők különböző: hideg- és melegvizes medencéi, az izzasztókamrák, gőzfürdők, kenő- és mosdóhelyiségek – néhány bizonytalanul értelmezhető 12-13. századi példa után – csak a 14. században kezdtek újra elterjedni Európában, és akkor is csak a legelkelőbb paloták, kastélyok tartozékaiként. E fürdők viszonylag korai és meglepően összetett példája a visegrádi királyi palota Zsigmond-kori fürdője.

A visegrádi palota feltárása során Schulek János 1942-43-ban bukkant rá a fürdő maradványaira.¹ Az alépitmény boltozatát ekkor helyreállították, de a kemencéket nem restaurálták. Ezért 1952-ben ezt a részt újra ki kellett szabadítani az időközben rárakódott földtől. Ezután konzerválták és egészítették ki falait, és fedték le palatetővel.²

Az északkeleti palotaépületet kelet felől határoló hosszú, keskeny udvar északi végén egy csúcsíves tégladongát találtak, amelyet egy kőből faragott élszedett csúcsív zárt le dél felé, és egy másik, hasonló heveder osztott két részre. Ez az egykori fürdő alépitménye volt. A fürdő műszaki berendezéseit a két ív között, az északkeleti sarokban, magasan a járószint felett elhelyezett, téglából falazott búvónyílás kötött össze az alépitménnyel. E mögött egy háromszögletű fűtőtér nyílt, egy kis téglalap alaprajzú bővítménnyel. A fűtőterre dél felől egy téglalap alakú, agyagba rakott téglákkal bélelt kemence szája nézett. Az andezittufából faragott, kívülről falccal profilált fűtőajtónak csak a sérült jobboldali szarköve maradt meg. A kemencébe beomolva nagyszámú – tyúktojásnyitól az emberfej méretéig váltakozó nagyságú – kormos patakkavicsot találtak, és a betöltés tetején egy „kváderkő” – talán egy hypocaustum-fedlap töredéke – hevert. A fűtőterre egy hengeres téglakemence is nyílt északkelet felől. Ennek a másikéhoz hasonló fűtőaj-

tajából a küszöbök maradt fenn. Padkáját többrétegű, átégett és kormos tapasztás borította, középen pedig két, kb. 40 cm átmérőjű szabálytalan gödör mélyedt bele. A kerek kemencénél magasabban, tőle északkeletre egy faragott andezittufa lapokkal burkolt medencét találtak. A medencének az alja, a háta és a bal oldala maradt fenn, a kemencére néző jobb oldala elpusztult. A meglévő alsó és bal oldali kölemezen egy homorlatból és egy horonyból álló profil fut végig. A horony az egykori homloklemez beillesztésére szolgált. Ennek a homloklemeznek lehetett a maradványa az a vörösmárvány lap amelyet 1952-ben a medencében találtak. Ma már csak a medence in situ profilja alapján kísérelhetjük meg a kőtárban azonosítani e vörösmárvány lapot. E méretnek a gyűjteményben egy nagyobb és több lehasadt kisebb töredék felel meg, amelyek egy mindkét oldalán csiszolt vörösmárvány lapból maradtak fenn. A medence nyugati oldalán megfigyelték a helyiség padlószintjét. A medence mögötti falmagban egy andezittufából faragott kőcsatorna húzódik. A csatorna nyugati oldalát végig feltörve találtak meg. A csatorna kőlapjainak eredetileg „u” alakú vályúját téglákkal fedték. A csatorna északi vége a kőmedence déli sarkánál volt. A csatorna innen egészen az Oroszlános kútig húzódik.

Az előkerült maradványok alapján lehetőség van a fürdő eredeti térszerkezetének és működésének rekonstruálására. A palota fürdője az északkeleti épület második emeletén helyezkedett el. Egy hídon át lehetett megközelíteni a palotából. A hidat eredetileg az alépitmény két faragott kő hevederíve tartotta. Maga a fürdő három részből állt. Első helyiségét a híd felett kialakított téglalap alakú előtér képezte. Innen nyílt a másik két kamra. Ezeket a kerek kemencére épített vízmelegítő tartály választotta el, amelyet a padlószint alatt elhelyezett, a fürdőudvarról egy létrán át megközelíthető kamrából fűtöttek. Ugyaninnen fűtöttek a hypocaustumot, amely a vízmelegítő kemencétől délre elhelyezkedő kamra alatt épült. A vízmelegítőtől északra a fürdő vastag hátsó falába mélyített fülkében egy

¹ SCHULEK János: Tanulmányok Visegrád építésének történetéből (emlékirat) 1944. kézirat Mátyás király Múzeum Adattára ltsz.: 1944. 77.

² BUZÁS 1994.

faragott kőlapokból összeillesztett kádát helyeztek el. Ebben a hátsó falban futott a vízvezeték, amely a kádát, a vízmelegítő tartályt és a hypocaustum feletti teret egyaránt elláthatta vízzel. Bár a fürdő felépítménye a keleti fal kivételével elpusztult, és e falnak is csak a falmagja maradt ránk, több érv is van, ami alapján a belső tagolást rekonstruálni tudjuk: a hypocaustum feletti térrész és a kád előtti térrész mindenképpen két külön kamrát alkothatott, a két részt ugyanis teljesen elválasztja a vízmelegítő tartály tömbje, valamint megállapítható, hogy a hypocaustum feletti rész járószintje mindenképpen magasabban lehetett, mint a kád szintje.³ A kerek kemence előtti keskeny térrész, amely fent egy átjáró folyosó lehetett a medencéhez, kváderes sarokarmírozású alépítményen nyugszik. Ez az alépítmény azonban már nem nyúlik ki a medence elé. Itt ma egy másodlagosan beépített faltömb helyezkedik el a folyosóalépítmény armírozott falsarka és a palota északi határolófala között és részben erre a faltömbre támaszkodik az udvar északi végét lefedő csúcsíves dongaboltozat. Feltehetően eredetileg a másodlagosan beépített faltömb helyén eredetileg csak egy, a folyosóalépítmény és az északi határolófal közötti áthidalás lehetett, és később, mikor a fürdő területét kibővítették, a boltozat felépítése miatt készült ez a tömör befalazás. Ezt a nyitott, de fedett alépítményt alighanem tűzfalaknak használhatták. A fűtő innen egy létrán felmászva közelíthette meg a kicsiny fűtőteret, amely a kémény alatt helyezkedett el, hiszen ide nyílottak a kemencék ajtajai. A fürdő kibővítése után a nagy fürdőterem fűtését biztosító kályha is feltehetően ehhez a kéményhez volt bekötve. A hypocaustum csak az izzasztókamra fűtésére szolgált. Itt elhelyezhettek egy lavabót, amelynek hidegvizes csapja közvetlenül a kamra mögött futó vízvezetékhez, melegvizes csapja pedig a kerek kemencére épített vízmelegítő tartályhoz kapcsolódhatott. Lehetséges, hogy a vízmelegítő tartályból a gőzt is bevezették a hypocaustumos kamrába. Ilyen típusú gőzfürdő mindenesetre ismert volt Közép-Európában, erre vall Conrad Keyser Bellifortisanak 1402-1405 között készült leírása a gőzfürdőről,⁴ amelyet művének

Csehországban készített, ma Göttingenben őrzött kéziratában egy rajz is ábrázol: egy kemencére ráépített víztartályból cső vezet a gőzt egy kis kamrába, amely a fából ácsolt fürdőházhoz csatlakozik.⁵ A másik fürdőkamra a visegrádi fürdőben egy nagyobb szoba lehetett, amelynek délkeleti sarkában helyezkedett el egy falba mélyített fülkében a kőlapokból összeállított ülőkád. A kádba a fali vízvezetékéből hideg, a szomszédos vízmelegítő tartályból meleg vizet lehetett engedni egy-egy csappal. A vízvezeték szintje nagyjából megfelel a csapok szükséges magasságának, nyilván ezzel egy magasságban kellett elhelyezniük a vízmelegítő tartályból kivezető melegvizes csapokat is. A tartályba a hidegvizes vezeték bekötését azonban nem oldhatták meg ugyanezen a szinten, mert a vízvezetéknek csak a legutolsó, a palota feletti szakasza volt nyomás alá helyezett vezeték, ami a fürdő vízvezetékének szintje felett mindössze egy 450 cm magas cső vízszlopának nyomását biztosította. Ez a nyomás – a közlekedőedények törvénye alapján – a kemence mérete alapján meghatározható, kb. 120 cm-es átmérőjű vízmelegítő üstben, mindössze 1 cm körüli vízmagasság elérését tette volna lehetővé a vízvezeték bekötési szintje felett. Ahhoz azonban, hogy a 0,78 m³-es kőkádát melegvízzel feltöltsék, a melegítő tartályban a csap szintje felett minimálisan 45 cm-es vízszlopnak kellett lennie, de feltehetően ennél nagyobb volt a vízmagasság a melegítés közben elpárolgó és az izzasztókamra lavabójába szánt vízmennyiség miatt. Ezt a problémát úgy oldhatták meg, ha a tartály vízbekötését a vízvezeték szintjétől feljebb emelték, a tartály tervezett vízszintje alatti nem egészen 1 cm-es szintig. Így a közlekedőedények törvénye emberi beavatkozás nélkül állandóan a megfelelő szinten szabályozta a tartály vízszintjét.⁶ A kemence téglafalazata a fürdőkád aljáig maradt fenn. Az 1952-es ásatási napló említést tesz egy akkor még meglévő faragott kőről, amely a téglafalat lezáró perem lehetett, és talán a vízmelegítő tartály felfekvésére szolgált.⁷ Ha ez igaz, akkor a tartály alja kb. 80 cm-el a vízkieresztő csap szintje alatt lehetett. Ez lehetővé tette, hogy a vízvezetékéből befolyó, nehezebb fajsúlyú és ezért a tartály mélyére süllyedő hidegvíz ne ömöljön ki rögtön a melegvizes csapon, hanem csak azu-

³ A hypocaustumkemence fennmaradt belső köpenyfalain még nem indulnak el a kemencének a feltárt kavicspakolását illetve fedlapjait tartó boltívei, így ennek indítása csak magasabban lehetett. Ha a minimális indítási magassággal és szerkezeti vastagságokkal számolunk, a kemence fölötti padló akkor is két lépcsőfokkal magasabbra jön ki, mint a fürdőkádnál megfigyelt fürdőkamra járószint.

⁴ Conrad Keyser 1366-1405 eichstätti orvos részt vett Zsigmond nikápolyi hadjáratában, később Zsigmond bátyja, Vencel cseh király pártfogoltja lett, 1402-ben Zsigmond internáltatta. Művét ekkor írta. (VESZPRÉMY 1987. 212-225., 213-214.)

⁵ Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. ms. philos. 63. fol. 114v. (DIECKHOFF 1978. 3. 67-93., 85.)

⁶ A közlekedőedények törvényét felhasználó vízvezeték-rendszer ábrázol Conrad Keyser Bellifortisanak Göttingeni kéziratában szereplő egyik ábra (Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. ms. philos. 63. fol. 57 r.) VESZPRÉMY 1987. 212-225., 44. kép)

⁷ BUZÁS 1994. 25.

tán, mikor már felmelegedett és fölszállt a tartály felső részébe. A vízmelegítő tartályt nyilvánvalóan el kellett látni egy gőzkieresztő nyílással. Ezt vagy az izzasztókamrába vezették át, vagy ha nem akarták gőzfürdőben hasznosítani a gőzt a kéménybe is kiengedhették. A tartály behelyezését, javítását, tisztítását, valamint az aljában lévő víz kieresztését, csak a fürdőkamra felől lehetett megoldani, ezért annak falán valószínűleg egy nyílást kellett kialakítani számára. A vízmelegítő tartály olyan közel van ehhez a kamrához, hogy feltehetően a tér fűtésére is ezt használták. Csak ennek a teremnek a későbbi jelentős kibővítése után válhatott szükségessé talán egy kályha építése.

A fürdő helyiségeinek értelmezéséhez Antonio Bonfini leírása segít, aki az Averulinus fordítás előszavában ír a fürdőről. Szövege szerint a fürdő két kamrából áll: a frigidariumból és a caldariumból, azaz egy hypocaustumból és egy „baptisterium”-ból (azaz medencéből) kenőhelyiséggel.⁸ A leírás pontosan megfelel a feltárt maradványoknak: a hypocaustumos kamra azonos lehet a Bonfini caldariumával, azaz izzasztóhelyiségével, a falazott káddal ellátott kamra pedig a medencés frigidariummal. Mivel ezt a kamrát bővítették ki később egy nagyobb szobává, valószínű, hogy a Bonfini által említett kenőhelyiség már ezt a bővítést jelenti.⁹

A fürdő maradványainak a palota többi részéhez viszonyított relatív kronológiája lehetőséget teremt a fürdő építéstörténetének rekonstruálására. Az északkeleti palota keleti határolófalának külső (keleti) falsíkja a fürdőalépitmény területén, illetve attól délre teljesen szabálytalan felületű, a kövek között nagy üregek figyelhetők meg rajtra. A fal eredetileg egyértelműen támfalaként épült, amelynek keleti oldalát a hegyoldal földjébe ásták be, és a kifalazott nyugati falsík, meg a lenyestett hegyoldal

földfala közé beöntött kövek és habarcs alkotta a fal keleti oldalát. Ez a szabálytalan falfelület csak akkor került a szabadba, amikor később lemélyítették a keleti udvart. Ekkor építették hozzá e szabadba került, szabálytalan falsíkhhoz a fürdőbe vezető híd íveit, sőt a déli ívet a keleti szárny egyik ablakkeretének széléhez falazták hozzá. Ez az építkezés a palota második emeletének kialakításához kötődött, amely szintén utólagos módosítása volt az eredeti épületnek.¹⁰ A második emelethez kapcsolódott ugyanis a vele híddal összekötött keleti felső kert és fürdő. A kert falikútját és a fürdőt ellátó vízvezetékét a kertet tartó támfal egy pillérébe rejtve vitték le a keleti udvarba, majd azon keresztülvezetve az északkeleti palota keleti szárnyának keleti falát másodlagosan áttörték egy korábbi falifülke helyén, és a vízvezetékét itt áthozva a palota belső udvarán felépített nyolcszögletű díszkúthoz vezették. Mindezek a módosítások a palota korai-Zsigmond-kori építési szakaszában történtek, valamikor 1387 és 1405 között.¹¹ Az átalakítás célja a fürdővel, kerttel és a kerten keresztül a kápolna oratóriumával összekötött második emeleti lakosztály kialakítása, talán a királyi pár szintén királyi és nem királynéi rangot viselő tagjának: Máriának, rangjához méltó lakosztály kialakítása lehetett.

A fürdőszoba átalakítása, amely a fürdőkamra jelentős kibővítését jelentette feltehetően a palota nagy Mátyás-kori átépítésének alkalmával történt, bár erre közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk.

A visegrádi fürdő a középkori fürdőépítményeknek egy sajátos összetett típusát képviseli. A középkori fürdők általában kádfürdők voltak, ahol fakádakban tisztálkodtak. Ezek mellett azonban Franciországból megjelentek – feltehetően iszlám közvetítéssel – az antik fürdőkulturúra leszármazottai is, az izzasztókamrák (étuve).¹² Írott forrásokban a 14. században tűnnek fel ezek a konstrukciók. A legkorábban az avignoni pápai palota fürdőszobáját említik 1342-ben.¹³ Az egyik párizsi királyi házban; a Hotel Saint-Polban 1360-körül már egy fürdőpavilon állt,¹⁴ 1384-ben, pedig Flandriai Mar-

⁸ „Ad haec frigidariae atque caldariae cellae; item hypocaustum et cum unctuario baptisterium.” Pest megye műemlékei. (Szerk. Dercsényi D.) In: Magyarország Műemléki Topográfiaja 5. Bp., 1958. 2. 419.

⁹ F. Tóth Rózsa gondosan elemezve Bonfini szövegét rámutatott arra, hogy Bonfini a visegrádi fürdő leírásához az ifjabb Plinius villaleírásában szereplő fürdőleírás (Ép. II. 17. 10–11.) kifejezéseit használta. De éppen e megfigyelés nyomán tekinthetjük hitelesnek a visegrádi leírást, mert bár a szakki-fejezések Pliniustól származnak, Bonfini másféle fürdőelrendezésről ír: míg Pliniusnál a frigidariumban két medence áll egymással szemben, addig Visegrádon csak egyről van szó, és míg Visegrádon a kenőhelyiség a medencével együtt szerepel, addig Pliniusnál külön, a hypocaustummal együtt felsorolva. Más kérdés, hogy F. Tóth Rózsa magát a visegrádi fürdő építését Plinius szövegétől befolyásolt Mátyás-kori műnek tartotta, ám ez a vélekedése nyilvánvalóan hibás, hiszen a fürdő már csaknem száz évvel korábban, Zsigmond uralkodása idején elkészült. (TÓTH 1987. 33.)

¹⁰ Erre vall az a tény, hogy a második emeletre vezető lépcsőházat utólag építették be a keleti palotaszárny egyik szobájába, elfalazva ezáltal a szoba falifülkéjét és eredeti ablakát.

¹¹ E keltezését a palota déli szárnyának pinceboltozati feltöltéséből előkerült Zsigmond-parvusok bizonyítják, illetve az a tény, hogy Zsigmond székhelyét 1405 és 1408 között Visegrádról Budára helyezte. BUZÁS 1994. 117.

¹² Les Bains privés au Moyen Âge et à la Renaissance. BMon 159-I. 2001.

¹³ Sylvain Gagnière: Der Papstpalast von Avignon. 1985. 31–32.; MESQUI et al. 2001. 7–61., 24–28.

¹⁴ KIBY 1995. 188.

git a dijoni hercegi palotában épített fürdőszobát.¹⁵ 1395-ben Château-Gaillard-ban, négy évvel később pedig Germolles-ben említettek fürdőszobát. A 14. század végétől a források már megkülönböztetik a fürdőt és az izzasztókamrát, de ezek mindig együtt szerepelnek. 1395-1396-ban a genti Walle palotában említetik őket, 1409-ben Félelemnélküli János burgundi herceg épített ilyeneket a párizsi Hotel d'Artois-ba, 1418-1419-ben pedig a genti palotában épült egy új fürdő és izzasztókamra.¹⁶

A egyik legkorábbi régészeti feltárt középkori példája lehet az izzasztókamrának az Angers-i várban talált, 11. század végi – 12. század eleji hypocaustumos kamra, amely a nagyterem végében álló kéthelyiséges lakosztályhoz kapcsolódott, bár itt csak a hypocaustum került elő, ezért funkciójának rekonstrukciója nem egyértelmű.¹⁷ Az első biztosan azonosítható ismert hypocaustumos izzasztókamrát 1337–1344 között építették fel az avignoni palota Tour de la Garde-robe-jának földszintjére.¹⁸ A fürdő összesen három helyiségből állt: egy előtérből, valamint a belőle nyíló fűtőhelyiségből és hypocaustumos izzasztókamrából. Egy másik fennmaradt korai izzasztókamra Guéméné-sur-Scorff-ban, Jean de Rohan kastélyában 1377 után készült.¹⁹ A 2,25 × 1,8 m-es, 2,5 m magas, bordás boltozatú fürdőkamra a kastély földszintjén, a lakosztálytól elválasztva helyezkedik el. A kamra alatt hypocaustumot építettek. Az 1380-as évek elejéről származik a bretagne-i hercegek suscinioi kastélyában álló, hasonló szerkezetű izzasztókamra is, ám ezt már a lakosztályhoz kapcsolták,²⁰ éppúgy mint az Anjou hercegek tarasconi várában épült hypocaustumos kis fürdőkamrát. Vitré²¹ és Montmuran²² kastélyának izzasztókamrái a 15. század első negyedéből származnak. Már a 15. század közepén épültek Mehun-sur-Yèvre²³ és Châteudun kastélyának,²⁴ valamint a bourges-i Jacques Coeur-háznak,²⁵ a szá-

zad végén pedig Sully-sur-Loire,²⁶ Montreuil-Bellay, Bridoré²⁷ és Gien²⁸ kastélyainak izzasztókamrái. Mindegyik kamra egy kisméretű boltozott helyiség, padlója alatt római típusú – tehát kis oszlopokon vagy pillérekkel álló, zárt padlólemezekkel fedett – hypocaustummal. Vízellátásukat úgy oldották meg, hogy a szomszédos fűtőhelyiségből, egy kis falba vágott csatornán át öntötték be a meleg, illetve a hideg vizet egy falí kézmosó-medencébe. Avignonban, Bridoréban, Gien-ben, Mehun-sur-Yèvre-ben és Montreuil-bellay-ben egy előtér is tartozott hozzájuk, Châteudun-ben és Gien-ben a hypocaustumos helyiségből egy még kisebb kamra – talán pihenőszoba nyílt.²⁹ A hypocaustumos kamra gyakorlatilag izzasztóhelyiségként szolgált, a fürdőkádat valamely szomszédos helyiségben: az előtérben, vagy a hálószobában helyezték el. A fürdőkához néhol egy kis száraz pihenőszoba is tartozott. Falazott fürdőkádat ebben az emlékcsoportban nem ismerünk. Ilyenek Itáliában maradtak fenn, de csak a 15. század végétől.³⁰ Az antik mintaképeket követte az urbinói hercegi palotában 1477–1482 között, Francesco di Giorgio Martini tervei szerint épült fürdő. Francesco di Giorgio Martini építészeti traktátusában is ír Vitruvius nyomán a fürdők kialakításáról. Az urbinói hercegi lakosztály alatt elhelyezkedő fürdő egy medencés kamrából, egy „calidarium”-ból azaz izzasztókamrából, egy mosdókamrából, egy öltözőből és egy fűtőhelyiségből állt. A boltozott fürdőkamra végében egy 100 × 124 cm-es épített medence mélyült le, a „calidarium” alatt hypocaustum épült.³¹ A szomszédos mosdóhelyiség falában hideg és meleg folyóvízes lavabó helyezkedik el, a padló közepén pedig vízvezető csatorna nyílása van. Ebből a helyiségből ki lehet lépni a palota nyitott erkélyére, a kamra felett pedig egy kandallóval fűtött öltözőszoba is helyet kapott.³² A fűtőberendezéseket a hátsó fűtőhelyiségből kezelték, amelyhez tűzfarakatár csatlakozott. Az urbinói fürdőkamránál egyszerűbb, 3 méter átmérőjű, kerek alaprajzú medencés fürdőkamra készült 1483–85 között Ostia

¹⁵ KIBY 1995. 197.

¹⁶ JONGE 2001. 63–76.

¹⁷ MESQUI et al. 2001. 7–61., 21–23.

¹⁸ Bernhard SCHIMMELPENNIG: Ad Maiorem pape gloriam, la fonction des pièces dans le palais Papes d'Avignon. In: *Architecture et Vie Sociale*, Jean-Guillaume, Picard 1994. 38.; MESQUI et al. 2001. 7–61., 24–28.

¹⁹ Duhem G.: L'étuve de Guéméné-sur-Scorff. In: *Deux étuves du Moyen Age*. BMon 88. 1929. 479–482.; MESQUI et al. 2001. 7–61., 46–47.

²⁰ MESQUI 1993. 2. 183–184.; MESQUI et al. 2001. 7–61., 57–58.

²¹ Jean Mesqui – Christophe Amiot – Philippe Bon – Jean Brodeur – Dominique Carru – Pierre Chevet – Nicolas Faucherre – Sylvie Marchant: L'Étuve dans les châteaux et palais du moyen âge en France. BMon 2001. 7–61., 12.,

²² MESQUI et al. 2001. 7–61., 12.

²³ MESQUI et al. 2001. 7–61., 48–51.

²⁴ MESQUI 1997. 161.

²⁵ AUBERT 1929. 479–482.

²⁶ MESQUI 1993. 2. 185.

²⁷ MESQUI et al. 2001. 7–61., 12.

²⁸ MESQUI et al. 2001. 7–61., 13.

²⁹ MESQUI et al. 2001. 7–61.

³⁰ Itáliai fürdőszobák frott említéseit a 14. század eleje óta ismerjük (pl. a nápolyi Castelnuovo 1320–1331 fürdőjét), de a fennmaradt emlékek a néhány 15. század második felében keletkezett példán kívül javarészt 16. századiak. Az itáliai reneszánsz fürdőszobák alapos feldolgozása: EDWARDS 1982.

³¹ Il Palazzo di Federico da Montefeltro, restauri e ricerche, a cura di Maria Luisa Polichetti. Urbino, 1985. 1941. 87–188.

³² KIBY 1995. 127–128.

várában.³³ Az urbinóihoz hasonló izzasztófülke és fürdőkamra együttese Franciaországban a Párizs melletti Nantouillet kastélyában maradt fenn, amelyet Antoine Duprat kardinális emelt 1520–1527 között. A kastély földszintjén helyezték el egymás mellett a két fürdőhelyiséget.³⁴

Magyarországon középkori fürdőszobát Visegrádon kívül még három palotaépületben lehet feltételezni. Az egyik a 13. század második negyedében épült óbudai királyi vár, amely déli szárnyának keleti végén egy poligonális apszissal lezárt helyiség került elő, vörösmárvány padlója alatt kő pillérekre támaszkodó hypocaustummal, amelynek meleg levegő vezető csatornái a falakba is felfutottak. A helyiség környezetéből két komolyan kiépített vízvezető csatorna is kiindult.³⁵ Ez a kisméretű (kb. 3,5 m széles) kamra meglehetősen emlékeztet a francia középkori izzasztófülkékre, és a szomszédságában álló többi helyiség között egy fürdőszoba is lehetett. Ezt a feltevést azonban a teljes feltárás hiányában bizonyítani nem lehet.

Egy másik magyarországi fürdőszobát Antonio Bonfini és Galeotto Marzio említ az esztergomi várban, Vitéz János érsek (1465–1472) alkotásaként. Bonfini meleg és hideg vizes kamrákról,³⁶ Galeotto izzasztófülkéről (laconicum) ír.³⁷ Az esztergomi palota kutatója: Horváth István a fürdőt a vár földszintjén, a konyha és a lakótorony között, a XIII. századi lakótoronyhoz utólag hozzáépült, kisméretű, dongaboltozatos kamrával azonosította, a kamra vízvezető csatornája és dongaboltozatának szellőzőnyílásai alapján.³⁸ A kamra a palota konyhájának tűzhelye mögött helyezkedett el, fűtését és melegvízellátását valószínűleg innen oldották meg. A kamra egy másik, nagyobb helyiségből nyílt, amely a kápolna alépitménye mellé épült. Feltehetően ez azonosítható a Bonfini által említett hideg-

vizes kamrával. Ez utóbbi helyiséget a lakótorony toldaléképitményének középszlopos földszinti helyiségéből közelítették meg, egy ma már befalazott ajtón keresztül. Ez a tér a fürdő előcsarnokául, és öltözőül szolgálhatott.

A harmadik fürdőt szintén Bonfini említéséből ismerjük: a budai királyi palota leírásánál említ caldariumot és frigidariumot,³⁹ ám ezek pontos helye ma már nem azonosítható.

A visegrádi fürdőszoba leginkább az urbinóira és a Nantouillet-ire emlékeztet. Elsősorban hypocaustumának rendszerében tér el az olasz és francia példától, ugyanis itt – a feltárás során előkerült nagymennyiségű patakavics tanúsága szerint – a Közép-, és Észak-Európában, így Magyarországon is általánosan elterjedt: boltozott, kőpakolásos, lefedhető padlónyílásokkal ellátott hypocaustumot alkalmazták. Ennek az volt az előnye a nyugaton elterjedt antik eredetű padlófűtéssel szemben, hogy nem kellett átfűteni a padlólemezeket, hanem a tűz eloltása után a padlón lévő nyílások kinyitásával a kemence melege közvetlenül feláramolhatott a szoba terébe, a kavicspakolás pedig hosszú távon biztosította a hőtárolást. Visegrádon nem csak a fűtést, hanem, a vízellátást is hatékonyan oldották meg: a palotát ellátó vízvezeték és a beépített vízmelegítő tartály segítségével a falba elhelyezett csapokból lehetett a vizet mindkét kamrában kiengedni, akár csak egy modern fürdőszobában.⁴⁰ Visegrádon nemcsak a fürdőszoba, hanem a palota csorgókútjai, a vízöblítéses árnyékszékai és a mindezt ellátó hatalmas vízvezetékrendszer egyaránt igen fejlett mérnöki technikáról árulkodik. Zsigmond későbbi, budai építkezésén is figyelmet szentelt a vízvezeték kiépítésének. A budai munkák vezetőjét, Péter királyi vízvezeték-építő mestert egy 1420-as és egy 1424-es kifizetés kapcsán ismerjük is.⁴¹

³³ EDWARDS 1982. 12.

³⁴ KIBY 1995. 129.; EDWARDS 1982. 12–13.

³⁵ PRINZ-KECKS 1985. 154., 141–142. kép.

³⁶ Budapest Műemlékei 2. (Szerk.: Pogány F.) In: Magyarország Műemléki Topográfiája 6. Bp., 1962. 374.

³⁷ Antonio Bonfini: Decades. IV.3.100.

³⁸ HORVÁTH 1990. 36–51., 40.

³⁹ HORVÁTH 1990. 36–51., 40.

⁴⁰ Antonio Bonfini: Decades IV. 7. 90.

⁴¹ Magyarországi Művészet 1300–1470 körül. Szerk.: Marosi Ernő. Bp., 1987. 541.

IRODALOMJEGYZÉK

- AUBERT 1929 AUBERT, Marcel: L'étuve du palais Jacques Coeur á Bourges. In: Deux étuves du Moyen Age. BMon 88. (1929), p. 479-482.
- BUZÁS 1994 A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerk. Buzás G. Visegrád Régészeti Monográfiái 1. Visegrád, 1994.
- DIECKHOFF 1978 DIECKHOFF, Reiner: Antiqui-moderni Zeitbewußtsein und Naturerfahrung im 14. Jahrhundert. In: Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400. Köln, 1978.
- EDWADS 1982 EDWARDS, Nancy Elizabeth: The Renaissance Stufetta in Rome: The Circle of Raphael and the Recreation of the Antique. Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota. 1982.
- JONGE 2001 JONGE, Krista De: Etuves et baingneres dans les résidences flamandes des ducs de Bourgogne. In: Les Bains privés au Moyen Âge et à la Renaissance. BMon 159-I. (2001), p. 63-76.
- HORVÁTH 1990 HORVÁTH István: Mátyás kori építkezés az esztergomi várban (Az esztergomi „Vitéz-palota” régészeti feltárása). In: Mátyás király és a vidéki Magyarország. Tudományos Füzetek 6. Tata, 1990. p. 36-51.
- KIBY 1995 KIBY, Ulrika: Bäder und Badekultur in Orient und Okzident, Antike bis Spätbarock. Köln, 1995.
- MESQUI 1993 MESQUI, Jean: Châteaux et encientes de la France médiévale. Paris, 1993.
- MESQUI 1997 MESQUI, Jean: Châteaux forts et fortifications en France. Paris, 1997.
- MESQUI et al. 2001 L'étuve dans les châteaux et palais du Moyen Âge en France, par Jean MESQUI et al. In: Les Bains privés au Moyen Âge et à la Renaissance. BMon 159-I. (2001), p. 7-61., 21-23.
- PRINZ-KECKS 1985 PRINZ, Wolfram - KECKS, Ronald G.: Das französische Schloss der Renaissance. Berlin, 1985.
- TÓTH 1987 F TÓTH Rózsa: Művészet és humanizmus a korareneszánsz Magyarországon. MűÉ (1987), p. 1-53.
- VESZPRÉMY 1987 VESZPRÉMY László: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. (Szerk. Beke L., Marosi E., Wehli T.) Bp., 1987.

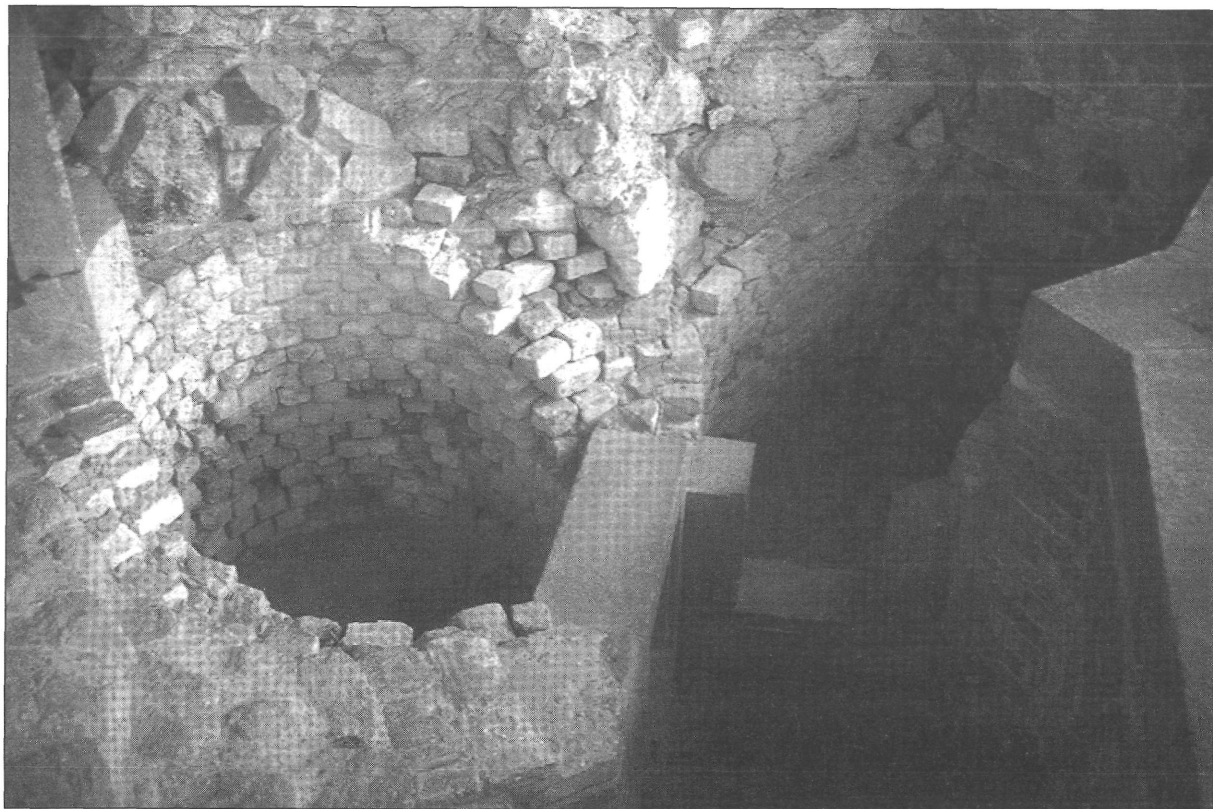
THE BATH OF THE ROYAL PALACE IN VISEGRÁD

Significant remains of a bath have survived in the Royal Palace of Visegrád on the second floor of the north-eastern building, comprising the royal living quarters. A stone tub, a round oven for heating water, a hypocaustum oven and the stone paving of the water pipe were found. It is possible therefore to reconstruct the bath built at the end of the 14th century, under the reign of King Sigismund I. It was supplied with hot and cold running water and contained a bath tub and a hot chamber – it is not unlikely that steam was also lead into it. The whole bath was enlarged at the end of the 15th cen-

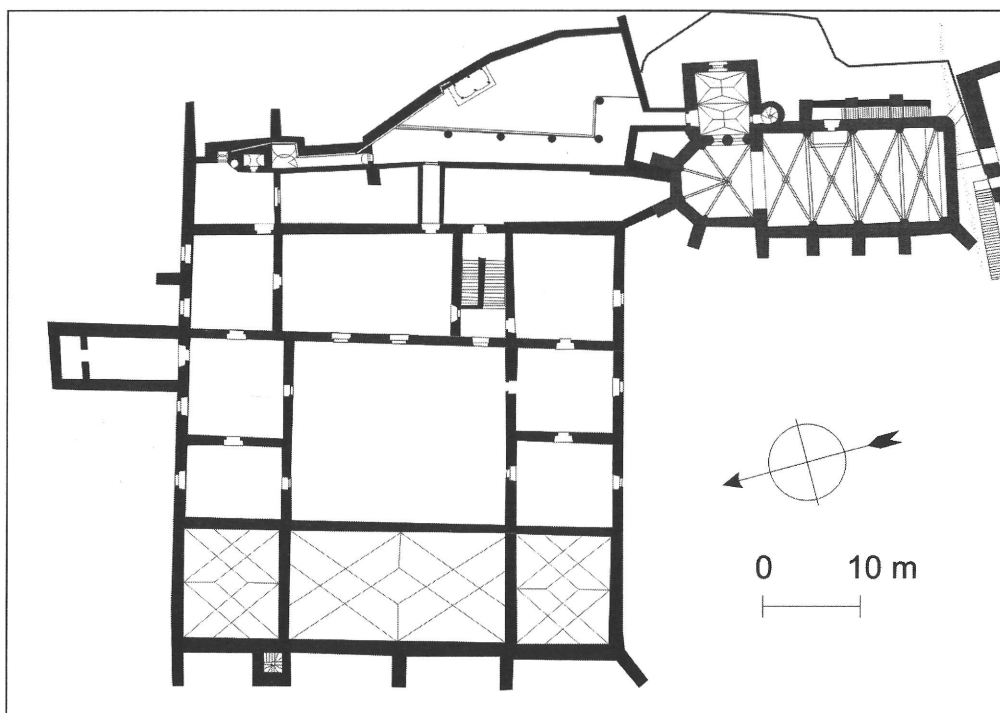
tury under the reign of king Matthias I. Antonio Bonfini's description says that an ointment massage room was also added at this time. 14th-century analogies of the hot chamber of the bath in Visegrád can be found in France, but bath complexes similar to Visegrád are first known in Italy from the end of the 15th century: from the theoretical works of Francesco di Giorgio Martini and the palace bath built by him in Urbino. The technical formation of the bath conveyed by high quality engineering and its complex structure outstanding of the age bear important testimony to King Sigismund's technical interest.

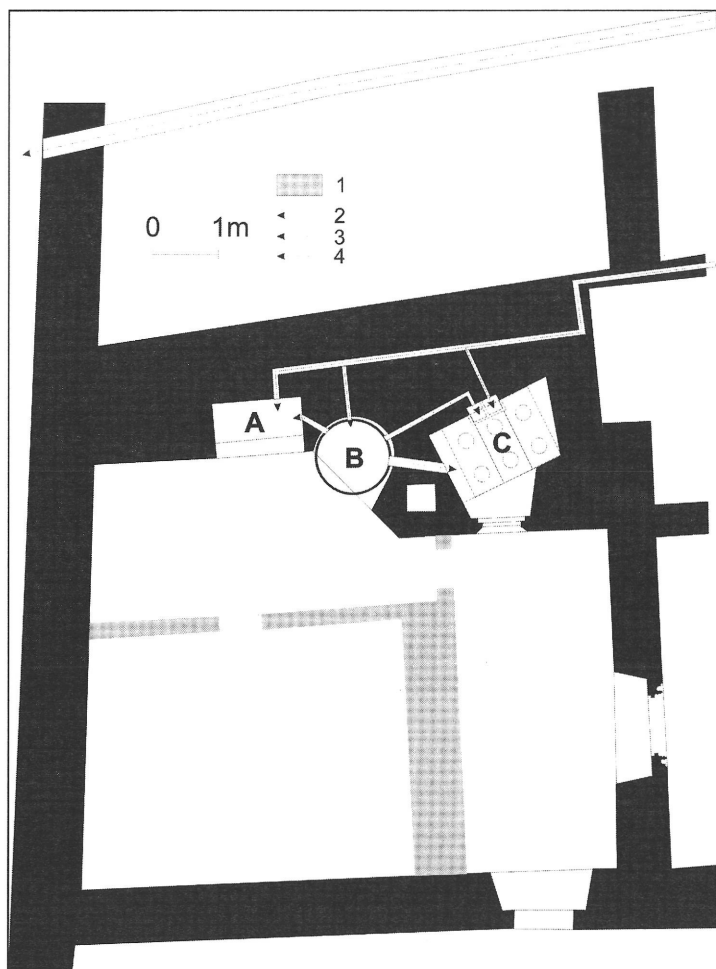
1. kép. A visegrádi királyi palota fürdőjének kádja és vízvezetéke

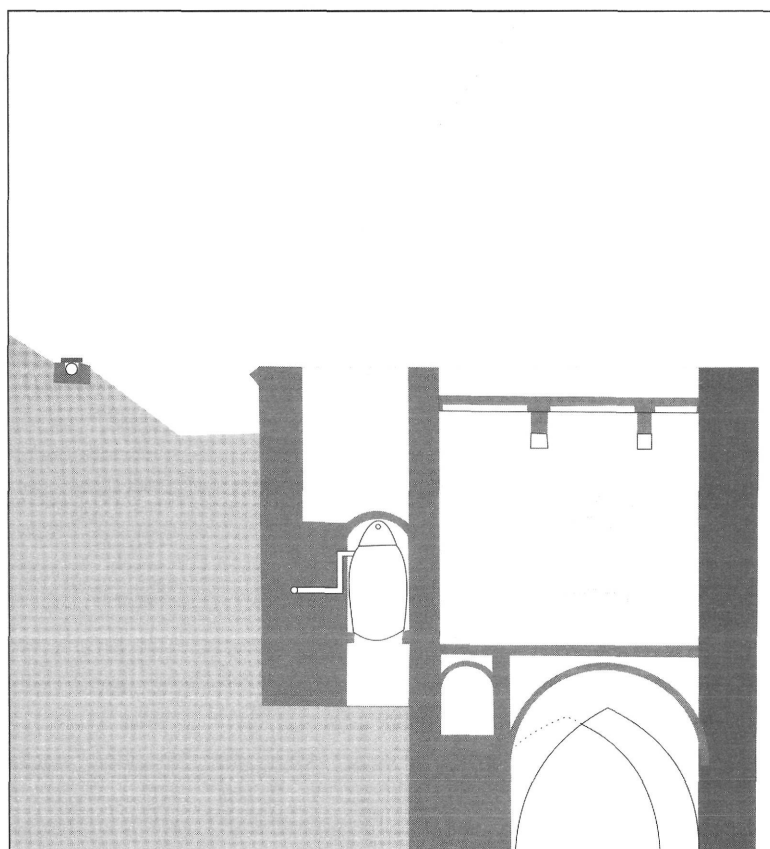
2. kép. A visegrádi királyi palota fürdőjének kerek vízmelegítő kemencéje és téglalap alaprajzú hypocaustuma

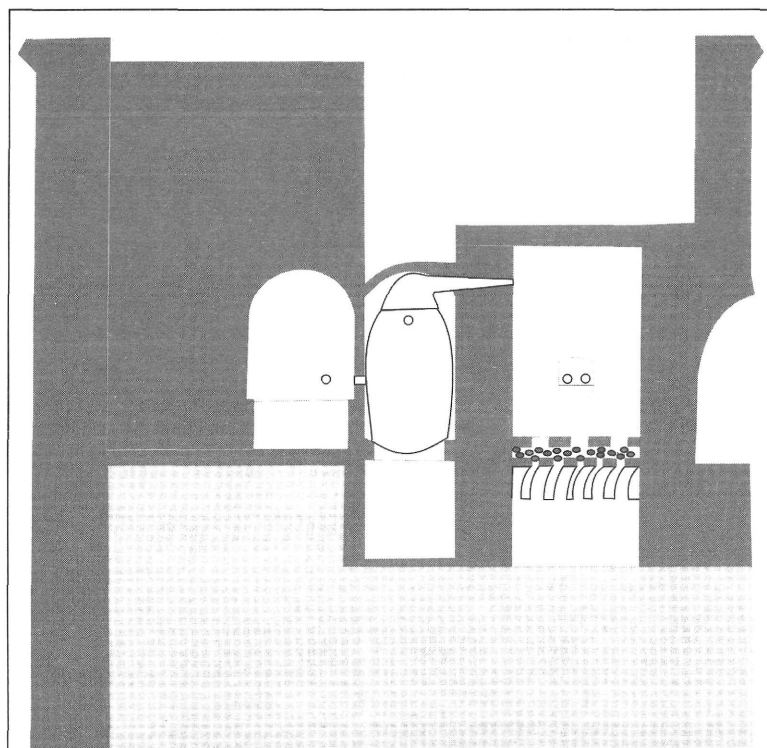
3. kép. A visegrádi királyi palota északkeleti épületének rekonstruált Mátyás-kori második emeleti alaprajza a fürdővel

4. kép. A visegrádi királyi palota fürdőjének rekonstruált alaprajza.
A: fürdőkád, B: vízmelegítő tartály,
C: izzasztókamra, 1: a Mátyás-korban
valószínűleg lebontott Zsigmond-kori
falak, 2: hidegvizes vezeték, 3: feltételezett
melegvizes vezeték, 4: feltételezett
gőzkivezetés

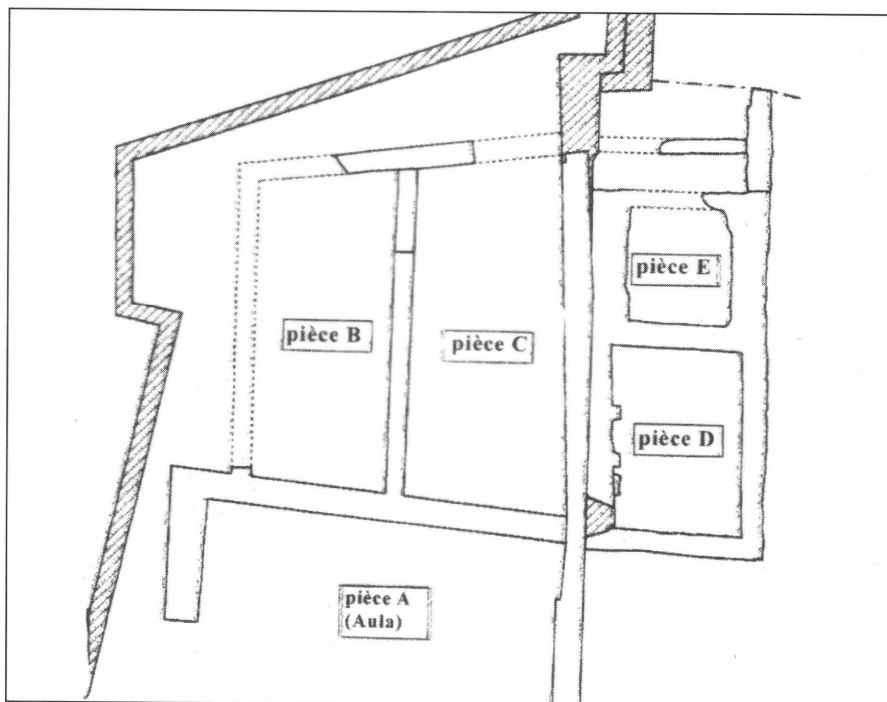
5. kép. A visegrádi királyi palota fürdőjének rekonstruált kelet-nyugati irányú metszete a vízmelegítő kemencén át

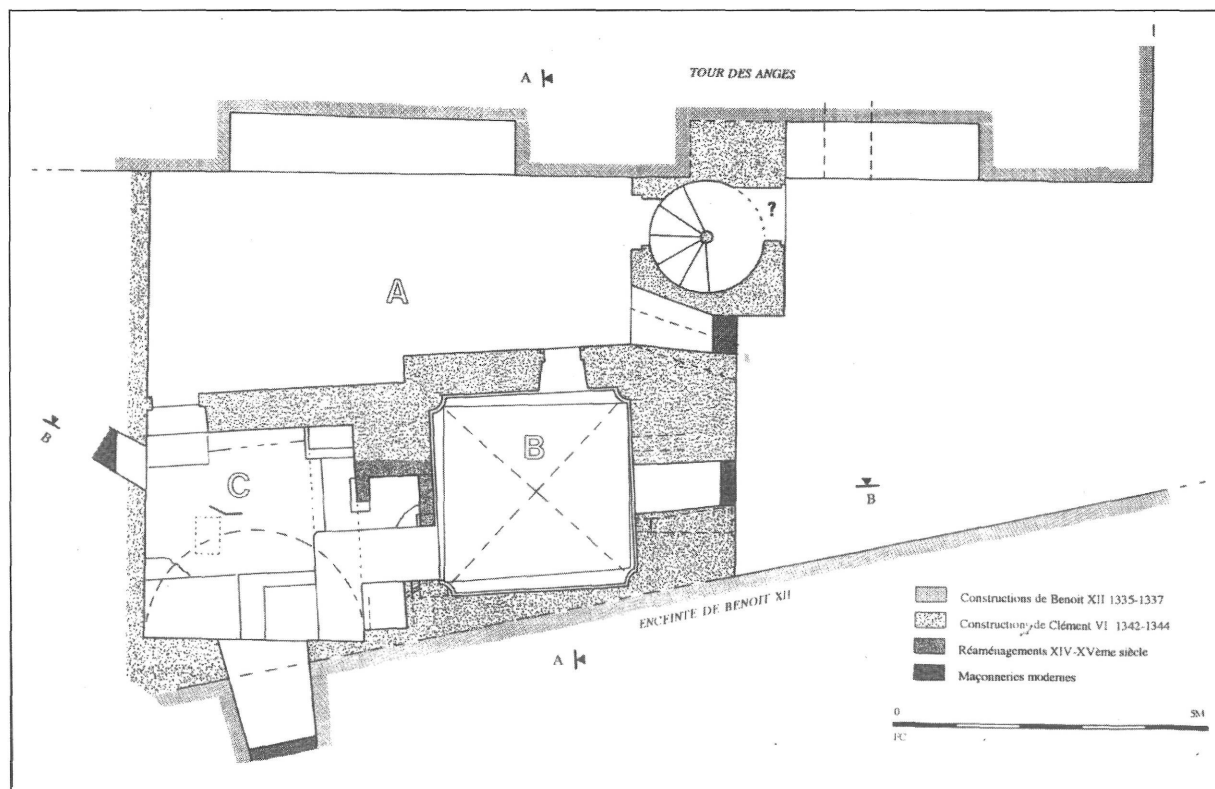
6. kép. A visegrádi királyi palota fürdőjének rekonstruált észak-déli irányú metszete

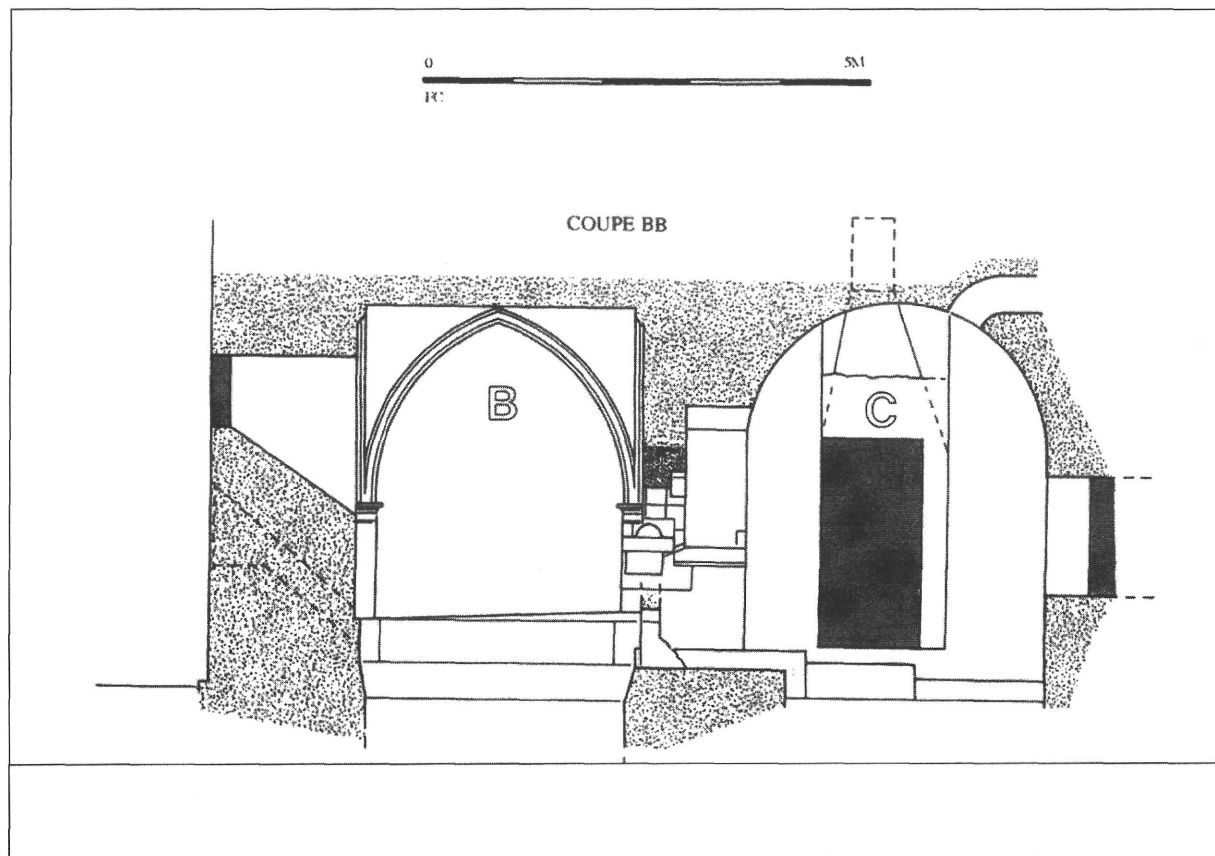
7. kép. Konrád Keyser Bellifortisának fürdőt ábrázoló illusztrációja (Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. ms. philos. 63. fol. 114v.)

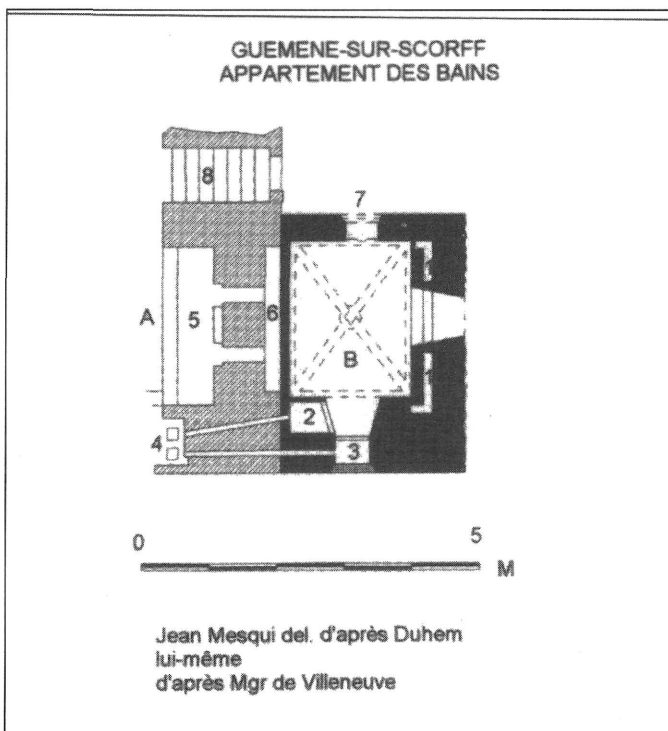
8. kép. Az Angers-i vár román-kori palotaépületének lakószárnya (11. század vége, 12. század eleje)
E: hypocaustum

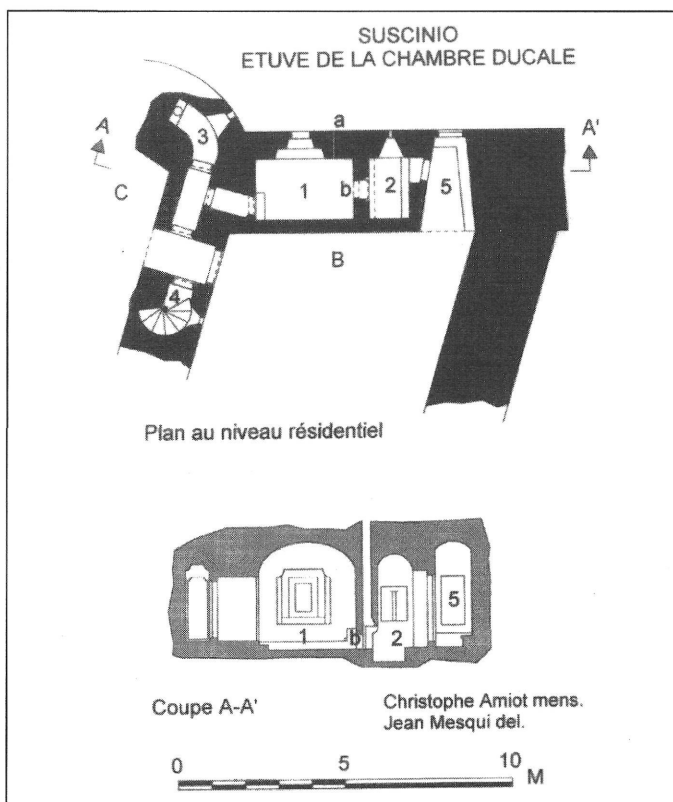
9. kép. Az avignoni pápai palota fürdőjének alaprajza (1337-1344) A: előtér, B: étuve, C: fűtőhelyiség

10. kép. Az avignoni pápai palota fürdőjének metszete

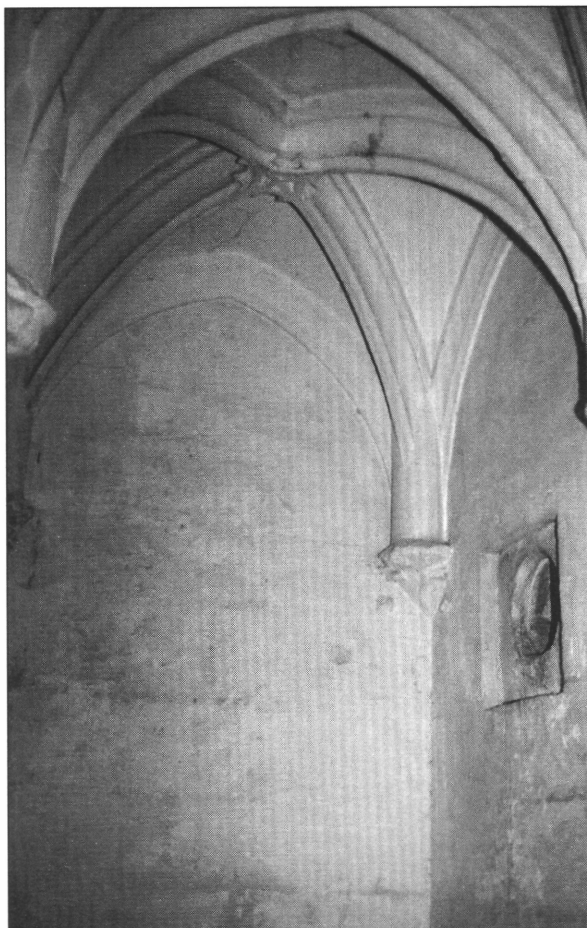
11. kép. Guéméné-sur-Scorff kastélyának fürdője (1377 után)
A: fűtőhelyiség, B: étuve

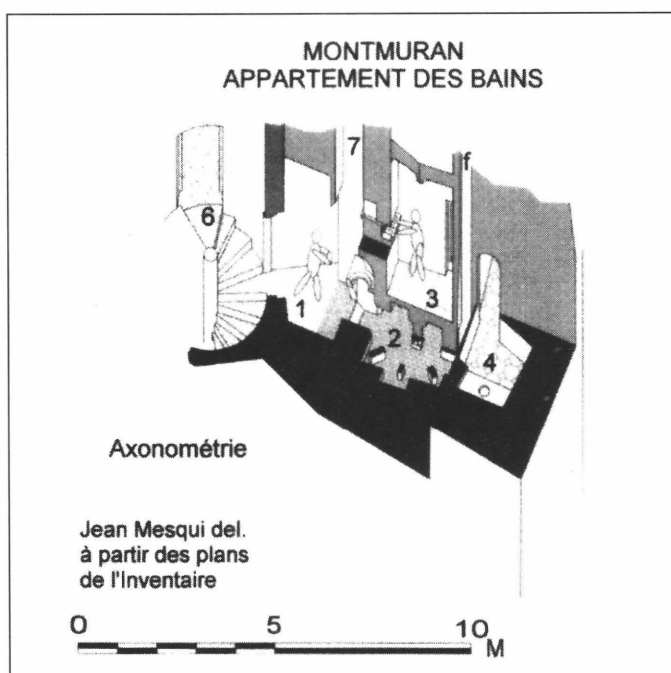
12. kép. Suscinio kastélyának fürdője (1380-as évek) 1: étuve, 2: fűtőhelyiség,
3: árnyékszék, 4: csigalépcső, 5: ablakfülke

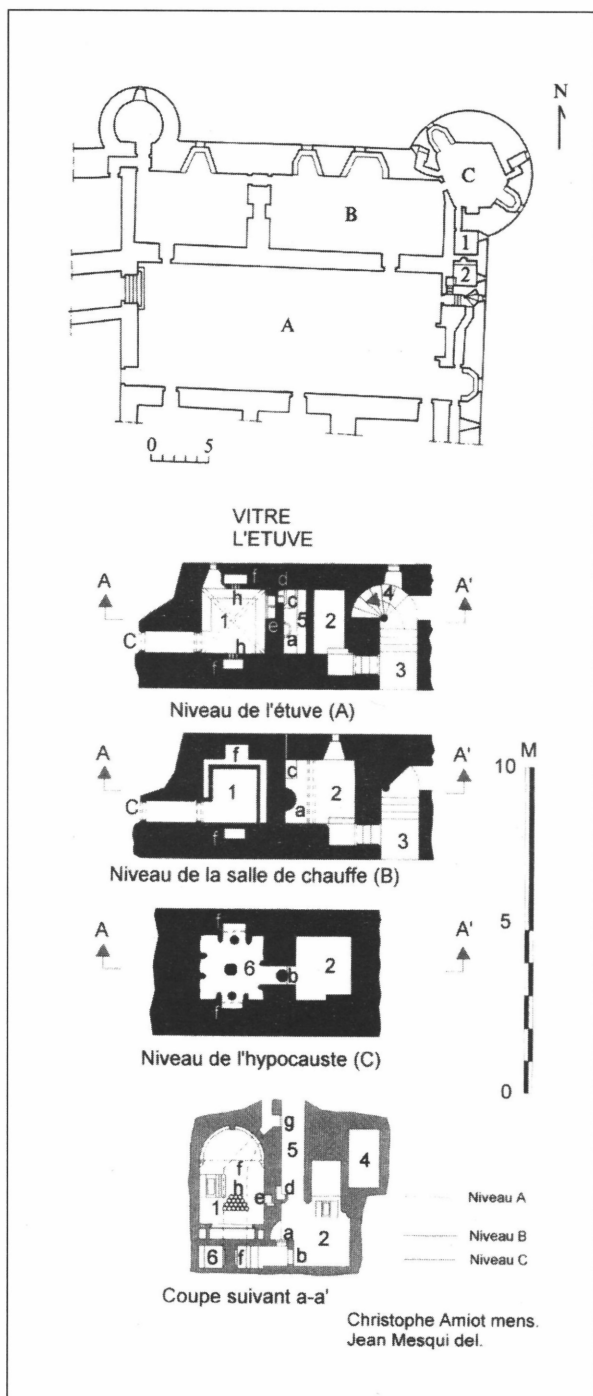
13. kép. A tarasconi vár fürdőjének ajtaja és hypocaustum-fűtőnyílása (14. század vége, 15. század eleje)

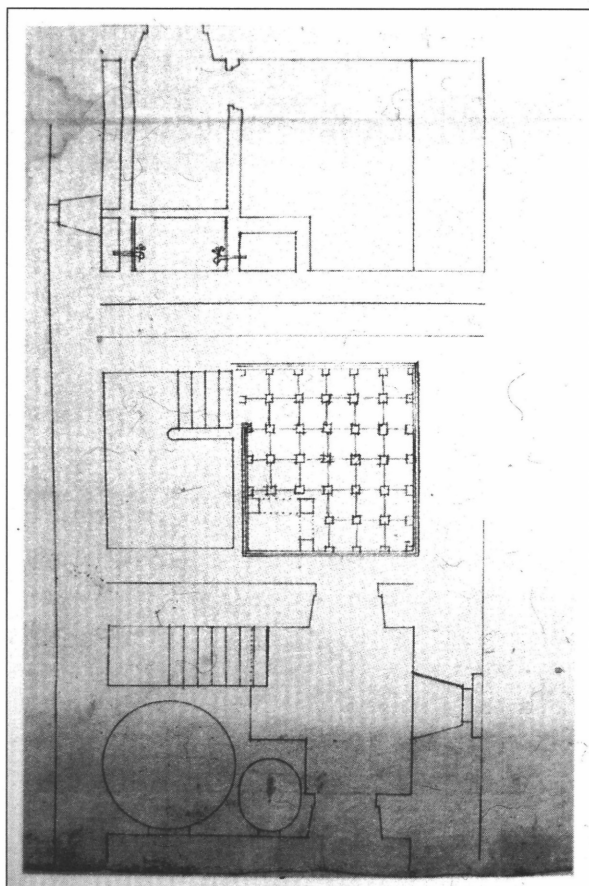
14. kép. A tarasconi vár fürdőjének belső tere

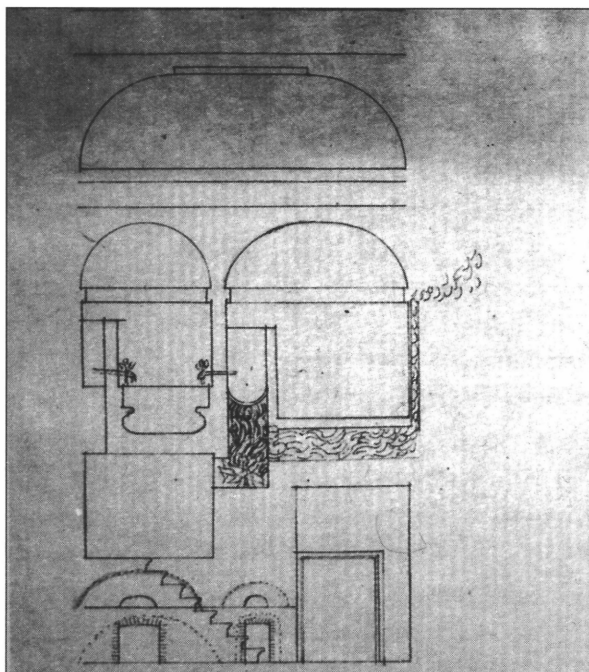
15. kép. Montmuran kastélyának fürdője (15. század első negyede)
1: fűtőhelyiség, 2 hypocaustum, 3: étuve, 4: árnyékszék

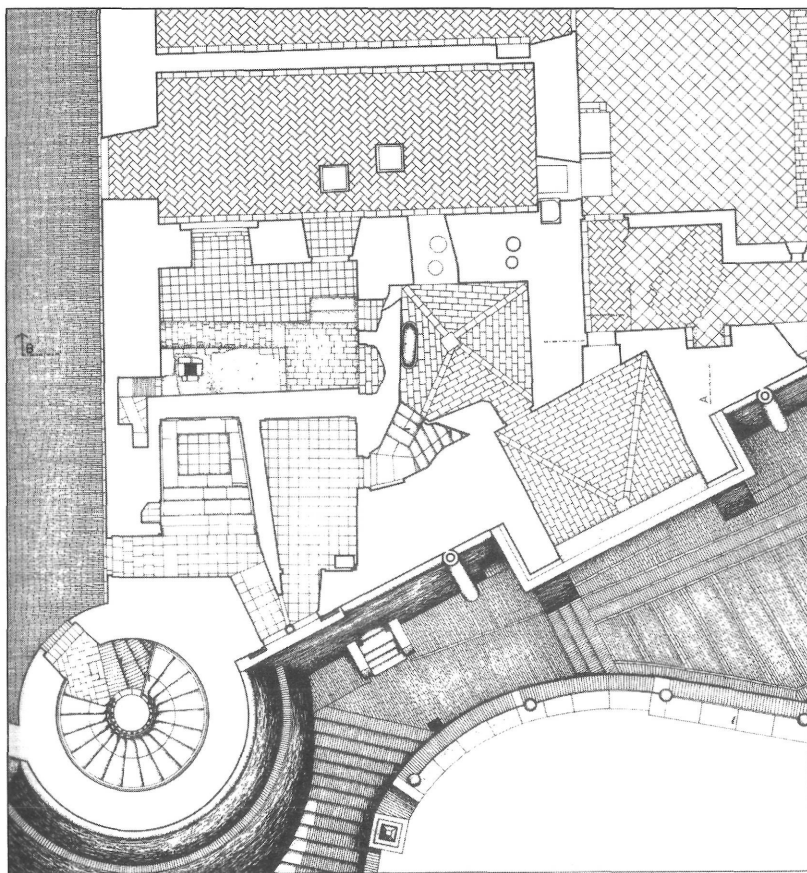
16. kép. Vitre kastélyának fürdője (15. század első negyede): 1: étuve, 2: fűtőhelyiség, 4: csigalépcső, 5: kémény, 6: hypocaustum

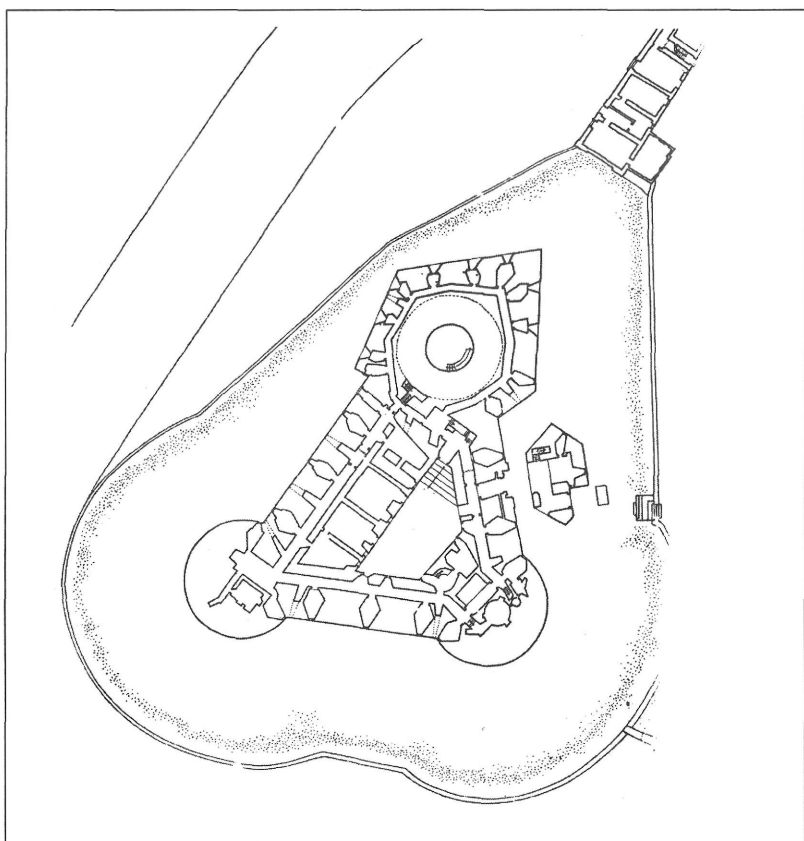
17. kép. Francesco di Giorgio Martini: fürdő alaprajza

18. kép. Francesco di Giorgio Martini: fürdő keresztmetszete

19. kép. Az urbinói hercegi palota fürdőjének (1477-1482) alaprajza

20. kép. Ostia várának alaprajza, a jobboldali kerek saroktoronyban lévő kerek fürdőhelyiséggel (1483-1485)